

## Політична культура еліти Української козацької держави: методологічні аспекти дослідження

Логіка осягнення історії Української козацької держави невідворотно спрямовує зусилля науковців до вивчення кола питань, пов'язаних з функціонуванням політично провідної суспільної верстви. Адже, за класичним витлумаченням сутності держави, державно організованим можна назвати те суспільство, яке в своїй соціальній структурі має «особливу групу людей – апарат управління, який виконує різноманітні загально-соціальні функції»<sup>1</sup> і насамперед – таку першочергову справу, як здійснення функції правління<sup>2</sup>. Починаючи з досліджень Г. Моски та В. Парето, за означеною соціальною верствою закріпилася назва «політична еліта», яка, за визначенням першого, є правлячим класом, що виконує всі політичні функції, монополізує владу і користується всіма перевагами, наданими нею<sup>3</sup>.

Незважаючи на тривале застосування поняття, і досі багато хто з дослідників розглядає його як суперечливе та нечітко визначене, на що, до речі, вказує наявність біля п'ятидесяти лише найбільш вживаних визначень еліти<sup>4</sup>. Таку ситуацію передусім пов'язують із семантичним значенням терміну, що з французької перекладається як «кращий», «добірний», «обраний». І якщо названими характеристиками можна описати політико-управлінські здібності залучених до сфери політичних справ професіоналів, то стосовно особистісних і моральних якостей цих же людей такі оцінки можуть виявитися абсолютно непридатними. Тому поряд з поняттям «політична еліта» у політичній науці активно використовують дефініції «політичний клас» – сукупність осіб, професійно задіяних у сфері політики, та «правлячий клас» – вища суспільна група в системі соціальної ієрархії, з якої рекрутуються представники політичного класу. Саме останніми двома й послуговувався Г. Моска<sup>5</sup>.

У межах даної роботи під поняттям «політична еліта» розуміється та соціальна група, «яка, – за визначенням сучасних українських дослідників,

<sup>1</sup> Музиченко П. Історія держави і права України. – К., 2000. – С. 194.

<sup>2</sup> Гіденс Е. Соціологія. – К., 1999. – С. 292; Рывкина Р. В. Советская социология и теория социальной стратификации // Постижение: Социология. Социальная политика. Экономическая реформа. – М., 1989. – С. 25-28.

<sup>3</sup> Моска Г. Правящий класс // Социс (социологические исследования). – 1994. – № 10. – С. 187.

<sup>4</sup> Михалева Е. Г. Политическая элита посттоталитарного общества: социологический портрет (на примере харьковского региона). – Х., 1997. – С. 12.

<sup>5</sup> Моска Г. Правящий класс. – С. 187-198.

– безпосередньо або опосередковано бере участь в прийнятті й організації виконання політичних рішень»<sup>6</sup>. Тобто, політична еліта – поняття ширше за політичний клас, оскільки поряд з професійними, безпосередньо задіяними у процесі політичного управління урядовцями до політичної еліти Гетьманщини ми не можемо не зараховувати і представників «правлячого класу». Адже, як довів дослідник державних інституцій тієї доби Л. Окиншевич, поряд з урядовою старшиною «цілу низку функцій державного управління» виконувало «неслужиле шляхетство – значне товариство»<sup>7</sup>.

Визначаючись з власним розумінням поняття «політична еліта», хочемо підкреслити, що не включатимемо до нього морально-оціночних складових. Тобто, з двох базових підходів до витлумачення сутності еліти як соціально-політичного явища – ціннісного і структурно-функціонального<sup>8</sup> – ми обираємо останній.

З огляду на історичні особливості становлення провідних верств Гетьманщини, ми ніяк не можемо обмежитися використанням понять «політичний» чи «правлячий клас». Застосування поняття й терміну «еліта» вважаємо обов'язковим. Адже, до правлячого і політичного класу, мусимо визнати, могли належати індивіди, що ідентифікували себе з російською імперською політичною елітою, а в деяких випадках і були призначені з її представників. Таким чином, людей, які належали до політичного та правлячого класів Гетьманщини, не завжди можна ототожнювати з політичною елітою Української козацької держави, оскільки це були особи, які нищили чи, принаймні, ігнорували існування політичної системи й держави, незважаючи на те, що саме їх інституції забезпечували цим урядовцям провідне привілейоване суспільне становище. Щоб уникнути такої суперечності, вважаємо за доцільне в поняття «еліта Української козацької держави» крім сем, пов'язаних з структурно-функціональними, традиційними чинниками, обов'язково додавати ті, що вказують на емоційні, духовні складові задіяності представників провідної верстви у політичній системі суспільства, зокрема, на такі, як «політична прихильність, почуття прив'язаності», «патріотизм», або «системне почуття», як це одним виразом називають західні політологи Г. Алмонд та С. Верба<sup>9</sup>.

Наведені нами визначення й думки вказують на нерозривний зв'язок політичної еліти та функції правління. Зважаючи на суспільну значущість даної функції, представники соціально-гуманітарних наук визнають, що у своїй реалізації вона потребує найуніверсальніших і найдієвіших засобів, випрацьованих людською цивілізацією. Ними були і залишаються політика

<sup>6</sup> Кухта Б. Л., Теплоухова Н. Г. Політичні еліти і лідерство. – Львів, 1995. – С. 6.

<sup>7</sup> Окиншевич Л. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. – Мюнхен, 1948. – С. 120.

<sup>8</sup> Михалева Е. Г. Политическая элита... – С. 36.

<sup>9</sup> Almond G., Verba S. The Civic Culture Revisited. – Boston, 1980. – P. 20; Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис (политические исследования). – 1992. – № 4. – С. 128.

та пов'язана з нею влада. Таким чином, здійснення правління міцно прив'язує соціальну верхівку до політичного буття суспільства.

*Від опису подій до вивчення соціально-культурного фону.* Істина ж про суспільно-політичне життя, на думку сучасних суспільствознавців, «лежить як в об'єктивній реальності, так і в сфері міфологічного, символічного, традиційного і т. д., що чинять значний вплив на формування основних контурів і змісту картини світу. Справа в тому, що в свідомості людей раціональні компоненти тісно переплітаються з елементами емоційними – вольовими, міфологічними, традиційними, національно-психологічними, «трайбалістськими» і т. д. Тому очевидно, що політичні реалії, в т. ч. і політичну поведінку людини чи тої або іншої соціальної групи в конкретних ситуаціях, неможливо адекватно пояснити без врахування соціокультурного фону політичних явищ»<sup>10</sup>.

З огляду на вказані методологічні засади, можливості вивчення реалій політичного буття сучасні західні історики пов'язують не лише з традиційним дослідженням джерельних матеріалів, але й з науковими реконструкціями, опертими «на глибинні взірці культури, теоретичні гіпотези та ідеологічні позиції»<sup>11</sup>.

У таку площину наукового пошуку західна історіографія перейшла цілком природно, невимушено, вирішивши завдання залучення до наукового обігу основного корпусу історичних джерел і феноменологічної (подієвої) реконструкції канви національної історії.

Вичерпання можливостей екстенсивного розвитку виводило на подібне бачення перспектив історичної науки й українських істориків. Це можна спостерігати на прикладі двадцятип'ятирічного І. Крип'якевича, який 1910 р. стверджував: «Не вистачає обмежуватися розслідуванням зверхніх форм життя; не можна захоплюватися тільки деякими подіями, що знаходять відзвук в нашій серці; не вільно хвалити, ні критикувати, любити ні ненавидіти; треба зрозуміти минувшину. Беремо факт за фактом, подію за подією, розглядаємо їх з усіх сторін, відчищуємо з пороку неправди і тенденції, якими вкрив їх час; освітлюємо ряди людей, що йдуть з незвісних сторін і прямують до незвісних мет; входимо в вир страждань і утіх, стремління і бажань, антагонізмів і симпатій, якими жили люди перед віками; аналізуємо чужі душі, досліджуємо краї і культури, переживаємо цілі епохи»<sup>12</sup>.

Із врахуванням впливу на історичні події чинника внутрішнього, суб'єктивного світу представників української еліти написав на початку ХХ ст. свої роботи В. Липинський. Виходячи з того самоочевидного істо-

---

<sup>10</sup> Гаджиев К. С. Анализ политико-культурный // Политическая энциклопедия. – Т. 1. – М., 2000. – С. 47.

<sup>11</sup> Гернер К., Карлсон К.-Е. Україна і Швеція в історичній перспективі. – Стокгольм, 1995. – С. 5.

<sup>12</sup> Чит. за: Дашкевич Я. Іван Крип'якевич – історик консервативно-державницької школи // Воля і Батьківщина. – 2000. – Число 1 (15/31). – С. 48.

ричного імперативу, що «для держави (насамперед її будівництва. – О. С.) потрібні не тільки шаблі, а й голови, розум, знання», історик спрямовував своє дослідження не лише на «правні норми», «соціальний уклад», але й керувався тим, що мотивами політичної поведінки, визначення історичного курсу можуть виступати: «поняття» і «дух» політичних суб'єктів, «державна культура нації»<sup>13</sup>, «національна свідомість», «почуття національної єдності»<sup>14</sup>, «моральний імператив, традиція», «поняття, спосіб розуміння себе і своєї соціальної ролі», «момент ірраціональний: дух нації»<sup>15</sup>. Як наслідок, ще задовго до Г. Алмонда та С. Верби – засновників сучасного наукового аналізу проблеми «політична культура», – вчений поставив на порядок денний історичної та політичної наук дослідження даного феномена чи, точніше, ноумена<sup>16</sup>, запропонувавши при цьому своє пояснення його онтологічної (буттєвої) природи.

Готовність вийти за межі, як формулював тоді молодий І. Крип'якевич, «вузенького круга подій» демонстрували відомі й авторитетні дослідники. Серед них, зокрема, В. Модзалевський, котрий, доклавши надзвичайно багато зусиль до вивчення біографій українського старшинства, і саме у аспекті фактографічного опису, 1919 р. пропонував історикам зосередитися на іншому напрямі досліджень: «В українській історичній літературі є велика прогалина: майже зовсім не вивчена історія Гетьманщини з боку її ідеології. Переглядаючи галерею українських мучеників, стає ясним тільки одне, що їх карали «за зраду», за те, що вони мали сміливість йти проти централістичних змагань влади і були переконані в тім, що Україна й після договору 1654 року лишалася незалежною і автономною державою»<sup>17</sup>.

На свідомісне як окрему ділянку історичних досліджень 1924 р. звернув увагу й М. С. Грушевський. У передньому слові до дев'ятого тому «Історії України-Руси» він з цього приводу пояснював: «Я даю досить місця цьому матеріялові, бо історикові кінець кінцем не менше, а часом навіть і більше важно знати не тільки те, як саме проходили події (в деталях їх здебільшого і не можна відтворити), – а як вони були прийняті й відчуті сучасниками, як

<sup>13</sup> Липинський В. Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. – Відень, 1920. – С. 100, 125, 246-247.

<sup>14</sup> Липинський В. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького // Липинський В. Твори. – Т.2. – Філадельфія, 1980. – С. 95.

<sup>15</sup> Його ж. Україна на переломі ... – С. 124, 125, 187.

<sup>16</sup> Феномен – чуттєво сприйняте явище об'єктивної реальності. Ноумен – явище суб'єктивної віртуальної реальності, сприйняте або сконструйоване умовлядно. Когнітивний артефакт. (Див.: Модестов С. А. Бытие несвершившегося. – М., 2000. – С. 161, 162).

<sup>17</sup> Модзалевський В. Галерея українських політичних смертників, емігрантів, засланих та в'язнів // Пам'ятки України. – 1991. – № 5. – С. 10.

переломилися в їх свідомості і які вражіння й настрої серед них викликали»<sup>18</sup>.

Активний дослідник політичних інституцій Гетьманщини Л. Окиншевич 1926 р. теж уже не вдовольнявся традиційним змістом своїх досліджень і, можливо, тому зізнавався, що йому «важко було б зупинитися» на «суто-формальному описі» державно-правових інституцій, «що за юридичними схемами, установами, інститутами, нормами в історико-юридичній роботі треба спробувати навести ще й *живе життя* (тут і далі в цитатах курсив наш. – О. С.) тої доби, в якій чинили і діяли ті чи інші установи чи норми та зв'язати їх із цим життям й оцінити їхню роль, вагу та значіння»<sup>19</sup>.

За умов відновленої незалежності, протягом останнього десятиліття ХХ ст., поряд з прагненням об'єктивно відтворити подієву канву національної історії, дослідники, здобувши свободу наукового пошуку, звернули свою увагу й на необхідність вивчення свідомісної сфери історичного процесу та задіяних у ньому історичних суб'єктів. Так, 1993 р. до вивчення державної еліти не лише як політичної одиниці, але і як носія певного менталітету запропонував звернутися В. Степанков, наголошуючи, що дані аспекти є найменш дослідженими у комплексі проблем Визвольної війни<sup>20</sup>. Як бажаний для вітчизняної історичної науки прояв «гуманізації історичного дослідження... коли дослідника більше цікавить людина з її почуттями, віруваннями, уподобаннями», оцінив Ю. Мицик публікацію монографії П. Саса «Політична культура українського суспільства (кінець ХVI – перша половина ХVII ст.)»<sup>21</sup>.

На все пильніший інтерес до вивчення сфери свідомості вказує й колективна праця відділу історії України середніх віків «Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: Нариси з історії ментальності та національної свідомості», де вже в перших словах передмови В. Смолій, посилаючись на світовий досвід, наголошує, що «історія як наука надалі не може результативно розвиватися лише в межах подієвого вивчення цивілізаційного процесу, послідовної реконструкції його при-

---

<sup>18</sup> Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. IX. – Кн. 1. – К., 1996. – С. 6.

<sup>19</sup> Окиншевич Л. Генеральна старшина на Лівобережній Україні ХVII–ХVIII вв. // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – Вип. 2. – К., 1926. – С. 167; Його ж. Центральні установи України-Гетьманщини ХVII-ХVIII вв. – Ч. 1: Генеральна рада. – К., 1929. – С. 2.

<sup>20</sup> Степанков В. С. Формування української державної еліти та особливості її менталітету у середині ХVII ст. (1648-1657). Постановка проблеми // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали Третіх Всеукраїнських історичних читань). – Київ; Черкаси, 1993. – С. 28.

<sup>21</sup> Мицик Ю. А. Рец. на: П. М. Сас. Політична культура українського суспільства (кінець ХVI – перша половина ХVII ст.) // Укр. іст. журн. – 1998. – № 5. – С. 126-127.

чинно-наслідкових виявів у різних хронологічних періодах»<sup>22</sup>. Звернутися до вивчення «паралельного світу» – світу уявлень та ідей історичних суб'єктів – закликає Н. Яковенко<sup>23</sup>. Таким чином, українські історики, за образним порівнянням М. Блока, все ретельніше й послідовніше уподібнюються «казковим людоїдам», які чатують на здобич там, «де пахне чолов'ячиною»<sup>24</sup>.

*Поняття «політична культура».* У неосяжній царині проявів гуманітарного функціонування української еліти найбільше приваблює можливість пошуків у області політичної культури. Ми переконані, що історична реконструкція політичних процесів неможлива без врахування політико-культурних чинників. Без них, особливо у політичній історії, науковці можуть щонайбільше вибудовувати умоглядні схеми політичної гри як абстрактно сприйнятого балансу сил, але навряд чи зможуть досягнути й відобразити політичне життя у комплексі та реальному історичному контексті.

Адаптуючи визначення політологів до наукового апарату істориків, професор Гарвардського університету Е. Кінан у роботі «Традиції московської політичної культури» дає таке визначення: «Політична культура – це той комплекс вірувань, практик та очікувань, який – у сприйнятті соціального суб'єкта – надає порядку і значення політичному життю і дозволяє його носіям створити як глибинні передумови та моделі їхньої політичної поведінки, так і форми та символи, в яких вона артикулюється»<sup>25</sup>.

Всю сукупність політичних уявлень, поглядів, позицій, цінностей засновники сучасного вчення про політичну культуру Г. Алмонд і С. Верба розділили на: пізнавальні, оціночні й емоційні орієнтації. Беручи до уваги об'єкти політичного життя, на які спрямовуються орієнтації, дослідники розрізняють: 1) орієнтації стосовно політичної системи загалом; 2) відносно окремих інституцій політичної системи; 3) орієнтації соціального суб'єкта на самого себе як учасника політичного життя<sup>26</sup>.

Сам термін «орієнтації» вони визначають як установки<sup>27</sup>, базовані на системі уявлень суб'єкта про мету і засоби політичної дії. У інтерпретаціях їх поглядів ми зустрічаємо витлумачення орієнтацій як характеристик політичного самовизначення суб'єкта стосовно проявів політичного життя. Поряд з орієнтаціями вважаємо за доцільне виокремити з їх сукупності

<sup>22</sup> Смолій В. А. Передмова // Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: Нариси з історії ментальності та національної свідомості. – К., 2001. – С. 5.

<sup>23</sup> Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 8.

<sup>24</sup> Блок М. Апология истории, или Ремесло историка. – М., 1986. – С. 18.

<sup>25</sup> Кінан Е. Традиції московської політичної культури // Кінан Е. Російські історичні міфи. – К., 2001. – С. 87.

<sup>26</sup> Almond G. A. Comparative political systems // Political behavior: A reader in theory research / Ed. by Eulau H. et al. – Clencoe (Ill.), 1956. – P. 36.

<sup>27</sup> Установки (attitudes) – характеристики схильності суб'єкта до певних форм політичної активності за певних ситуацій.

поняття «політико-культурні позиції» – «розвинуті орієнтації, що визначаються більшою стійкістю, раціоналізмом, відрефлексованістю, нижчою емоційною насиченістю і зумовленістю»<sup>28</sup>.

Поняття «політичні цінності» політологи розтлумачують як переконання щодо цілей, котрі суб'єкти політичного життя повинні реалізувати; «політичні норми» – як загальноприйнятні вимоги-зразки щодо поведінки політичних суб'єктів, зумовлені політичними цінностями<sup>29</sup>.

*Історіографія питання.* Насьогодні українська історична наука уже має доволі помітний історіографічний доробок у дослідженні даної теми. Першим із сучасних науковців, який звернувся до питань політичної культури українців, був Б. Цимбалістий<sup>30</sup>. У своїх пошуках дослідник опирався насамперед на методологічні напрацювання Г. Алмонда та С. Верби. Вивченням політичної культури України в ХХ ст. займається з початку 90-х рр. М. Шафовал<sup>31</sup>.

Серед вчених, що вивчають історію України-Гетьманщини, першим, хто звернувся до теми політичної культури, є З. Когут. Витлумачуючи її, вслід за Е. Кінаном, історик запропонував кілька аспектів дослідження, а саме: визначення сутності тогочасної ідентичності учасників політичного процесу у межах концепції Велико- і Малоросії; з'ясування змісту сприйняття політичних відносин між російськими та українськими інституціями та суб'єктами і, щонайперше, між царем та «ною козацькою елітою». З. Когут запропонував і своє бачення структури політичної культури української еліти, вказавши на такі її елементи як: ідея батьківщини, історична свідомість, «права і вольності», звичаєве право<sup>32</sup>.

Практично одночасно з діаспорними дослідниками до теми політичної культури звернулися й історики, що працюють в Україні. Сьогодні серед їх набутоків уже є дві монографії – Л. Нагорної<sup>33</sup> та П. Саса<sup>34</sup>.

Наголосимо, що два розділи книги Л. Нагорної присвячені політичній культурі України-Гетьманщини. Опираючись на аналіз змісту Переяславсько-Московського договору, Конституції П. Орлика та Історії Русів, дослідниця вказує на такі прояви політичної культури народу й еліти, як

<sup>28</sup> Бойко Е. А. Политические ориентации как социальный феномен: Автореф. дисс. ... канд. полит. наук. – Екатеринбург, 1996. – С. 9.

<sup>29</sup> Гелей С., Рутар С. Основи політології. – Львів, 1996. – С. 206, 208; Верчев Л. Н. Понятие политической культуры // РЖ. Социальные и гуманитарные науки. – 1998. – № 4. – С. 67.

<sup>30</sup> Цимбалістий Б. Політична культура українців // Сучасність. – 1994. – № 3. – С. 94-105; № 4. – С. 77-90.

<sup>31</sup> Шафовал М. Політична культура України // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 1992. – С. 95-106.

<sup>32</sup> Когут З. Росія та Україна у ХVІІІ ст.: стан та перспективи дослідження історії політичних відносин // Другий міжнародний конгрес українців. – К., 1994. – С. 124-131.

<sup>33</sup> Нагорна Л. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К., 1998. – 278 с.

<sup>34</sup> Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець ХVІ – перша половина ХVІІ ст.): Навч. посібник. – К., 1998. – 295 с.

договірність, виборність і підзвітність представників влади, намагання будувати державу в руслі європейських традицій конституційного права. Поряд з конструктивними Л. Нагорна вивела й деструктивні щодо політичної системи Гетьманщини прояви політичної культури: «відчуття залежності», «втрата ініціативи у політичному житті», настрої «повернення назад», зосередження на проблемах «виживання» і «приспособлення». У монографії вказано й на соціально-політичні причини таких рис: «відсутність сталої демократичної традиції», «розкладаючий вплив» вимушеної участі українців «у загарбницьких війнах Росії», соціальний егоїзм української старшини та її безпринципна боротьба за владу. Врешті, замість висновків стосовно загальної спрямованості політичної культури за періоду Гетьманщини стверджується, що «людям із подвійною ідентичністю більш близькими були не ідеї незалежності, а ідеї автономізму»<sup>35</sup>.

Окрім великої праці про політичну культуру українського суспільства переддня Національно-визвольної війни, перу П. Саса належить також розвідка про субкультуру військових канцеляристів (у межах культури старшини). Серед ряду аспектів заявленої теми автор виділяє й політичні орієнтації та систему цінностей верстви, а саме: ідею «соціальної вищості і винятковості старшини, вшанування владної ієрархії держави, лояльного ставлення до царського уряду, а також патріотизму й політичного автономізму»<sup>36</sup>.

«Політичну культуру козацтва та його лідерів» розглянуто в рамках окремого параграфу у посібнику «Політична історія України». Автори параграфу В. Семененко та Л. Радченко на фоні соціально-політичної історії з кінця XVI ст. – до початку Національної революції, до 1649 р. включно, вказують на такі прояви політичної культури лідерів козацтва, як ідея сильної гетьманської влади, незалежної як від уряду Речі Посполитої, так і від традиційних норм козацького співжиття; ідея регіонального автономного виділення військово-політичного утворення на території між Південним Бугом і Дністром; ідея використання суперечностей і конфліктів між сусідніми державами для здобуття свободи; ідея обмеженої автономії; відсутність справжньої програми створення незалежної Української держави перед початком Національної революції та її наявність на початку 1649 р.; національно-державні ідеї: створення незалежної соборної держави в етнографічних межах України, усвідомлення спадкоємного права Української держави на територіальну спадщину Київської Русі<sup>37</sup>.

На жаль, автори обривають виклад питань політичної культури на цій високій точці політико-культурних надбань. Переключившись далі на

<sup>35</sup> Нагорна Л. П. Політична культура українського народу... – С. 61-81.

<sup>36</sup> Сас П. М. Субкультура військових канцеляристів // Українське суспільство на зламі... – С. 212.

<sup>37</sup> Семененко В. І., Радченко Л. О. Українська національна революція і становлення української державності // Політична історія України. – К., 2001. – С. 102-103, 105, 107-108.



аналіз типів психо-поведінкових реакцій, історики розглядають їх як політико-культурні чинники, що спричинилися до занепаду та ліквідації Української козацької держави. Уточнивши, що вони були притаманними не тільки українцям загалом, але й, «певною мірою», представникам козацтва, автори вказують, зокрема, на переважання соціальних, групових і особистих інтересів, а не національних, державних та суспільних. Окремо вони вказують на таку рису української ментальності як групо-центризм, що, як можна розуміти з викладу, проявлявся у численних зрадах національних інтересів, виявах кар'єризму, угодовської політики представників вищої влади. А це, в свою чергу, зумовило «появу в українському характері сервілістичних (рабських) ментальних рис – улесливості, підлабузництва, догідництва»<sup>38</sup>.

Крім спеціальних праць, присвячених питанням політичної культури еліти, варто вказати й на дослідження, де окремі аспекти піднятої проблеми розглядаються як дотичні до тем, які вивчаються авторами, що, безперечно, засвідчує посилення інтересу до даної проблематики. Це, зокрема, роботи О. Апанович, В. Горобця, О. Гуржія, Т. Литвинової, В. Матях, Ю. Мицика, В. Кравченка, С. Плохія, В. Смоля, В. Степанкова, Т. Чухліба, В. Щербака, Н. Яковенко.

*Об'єкт дослідження.* Підійшовши до вивчення політичної еліти Української козацької держави з боку її політичної культури, цілком усвідомлюємо всю масштабність і складність такого напрямку дослідження, а тому не претендуємо на всеохопне висвітлення даної наукової проблеми. Свої зусилля спрямовуватимемо, по-перше, на вивчення політико-культурних орієнтацій. По-друге, уже запропоноване нами визначення еліти вказує, що варто зосередитися на політико-культурних орієнтаціях не всіх представників політичного та правлячого класів, а тих, кого історики у своїх роботах називали «національно-патрістичним» угрупованням (В. Смолій, В. Степанков), «автономістами» (О. Оглоблин), «традиціоналістами» (З. Когут), тих, зусиллями кого й існувала Українська козацька держава. По-третє, у розумінні політичної культури ми виходитимемо з її інтегральних функцій у суспільстві, тому *предметом наукового аналізу* доцільно обрати ті політико-культурні орієнтації політичної еліти, які служили зміцненню, об'єднанню, інтеграції суспільства Української козацької держави у протистоянні спробам політичних еліт сусідніх держав підпорядкувати і поглинути Україну як соціально-політичну, господарську й культурно-етнічну цілісність.

*Актуальність* пропонованої розвідки бачиться нам як у академічній, так і в прикладній площинах. Встановлюючи її епістемологічний масштаб, питому вагу в системі історичного знання, ми розглядаємо свою роботу як складову вивчення політичної системи Української козацької держави другої половини XVII–XVIII ст.

---

<sup>38</sup> Там само. – С. 104.

Дослідження саме політичної системи свого часу спонукали Г. Алмонда, як прихильника системно-структурної школи, виділити два рівні аналізу: інституційний та орієнтаційний. Перший становить собою дослідження реальної (тобто наявної) політичної структури суспільства, другий – особливих форм орієнтації на неї. І якщо політична система України-Гетьманщини доволі широко вивчена на рівні інституційному, то досі спостерігається дефіцит наукових історичних досліджень на рівні орієнтаційному.

Поряд з академічною актуальністю теми не можна не помічати і її надзвичайно вагомого прикладного значення. Адже політична культура, у межах культури взагалі, безпосередньо причетна до формування «культурної програми Відтворення суспільства»<sup>39</sup>. Тому, хочемо ми того чи ні, а політична культура «є тим фундаментом, на якому будується реальна політика. І коли задум діяча вступає у зіткнення з політичною культурою народу, то неминуче відштовхується масами або спотворюється до невпізнання у процесі реалізації», виникає т. зв. «опір середовища»<sup>40</sup>. Тому знання, отримані у ході вивчення даної теми, можуть бути використані для попередження, відвернення чи подолання різних кризових ситуацій, що неминуче виникають у ході трансформації економіки, розробки правових норм, визначення державної політики в різних царинах суспільного життя. Вцілому, ці знання мають працювати на виявлення й утвердження соціально-політичних механізмів зміцнення стабільності політичної системи, а паралельно запобігати її потенційно деструктивним внутрішнім процесам та зовнішнім впливам.

Що стосується *джерельної бази* дослідження такого спрямування, то тези істориків-методологів та джерелознавців про наповненість історичних джерел «навмисними» і «ненавмисними свідченнями» (М. Блок<sup>41</sup>), «уявленнями» (М. Фуко<sup>42</sup>), про «нетотожність історичного змісту пам'ятки» її «історико-культурному змісту» (Ю. Алексєєв, Н. Кравченко<sup>43</sup>) дають нам всі підстави у вивченні гуманітарного минулого, у т. ч. й проявів політичної культури, звернутися до уже опублікованих джерел – насамперед тих, які з погляду позитивістської методології дослідження подієвої історії виглядали суб'єктивними, тенденційними, упередженими або й просто «порожніми» (оскільки не містили опису подій, фактів чи, принаймні, натяків про них), а

<sup>39</sup> Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта (Социокультурная динамика России). – Т. II: Теория и методология. – Новосибирск, 1998. – С. 243.

<sup>40</sup> Гудименко Д. В. Политическая культура России: преемственность эпох // Полис (политические исследования). – 1994. – № 2. – С. 156.

<sup>41</sup> Блок М. Апология истории... – С. 38.

<sup>42</sup> Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – М., 1977. – С. 461.

<sup>43</sup> Алексєєв Ю. М., Кравченко Н. М. Пам'ятки історії і культури в сучасному суспільстві: проблеми охорони, збереження, вивчення і використання // Теоретичні проблеми вітчизняної історії, історіографії та джерелознавства. – К., 1993. – С. 97.

також тих, котрі хоча й залучалися до наукового обігу, але у площині вивчення наявних там «навмисних свідчень».

За критерієм походження джерела, використані у пропонованій роботі, умовно можна розділити на: а) актовий матеріал: документальні джерела, що виникли внаслідок законодавчої, судової, адміністративної діяльності державних інституцій центрального й місцевого рівнів; б) міждержавну, офіційну і приватну кореспонденцію, у тому числі звіти послів, доноси; в) історичні пам'ятки законодавчого характеру; г) документи публіцистичного змісту: закличні універсали, листи, розраховані на публічне читання, апокрифічні стилізації промов і документів видатних історичних осіб, сатиричні, полемічні й алегоричні твори, т. зв. «козацькі літописи», рукописні збірники; д) наративні джерела: історичні твори, документи мемуарно-щоденникового характеру. Вцілому нами використані ті документи чи їх уривки, де стрижнем організації змісту виступає особа, її індивідуальне сприйняття, її уявлення й переконання, орієнтації й позиції.

*Методологічні засади роботи з джерелами.* Звернувшись до теми «політична культура», історик самим предметом дослідження обирає не події – традиційний об'єкт класичного історичного дослідження, а внутрішній світ людини. Той об'єкт, що є результатом «взаємодії і взаємовпливу» людей та інших соціальних суб'єктів. А як відомо, «досліджувати взаємодії важче [ніж події]. Взаємодія мінлива, минуша, важко піддається інтерпретації, неадекватно відображається в джерелах». Так, зокрема, стверджують історики-методологи О. Медушевська та М. Румянцева<sup>44</sup>.

Працюючи з джерельними матеріалами, ми передусім розрізняємо два різновиди історичних фактів. Перший – це факти історичної реальності – ті, які дійсно відбувалися в минулому. Другий різновид – факти історичної свідомості – ті, які ніколи не відбувалися, проте сприймаючись такими, впливали на свідомість і поведінку історичних суб'єктів.

Для дослідження політичної культури одні й інші мають однаково вагоме значення. Справа у тому, – пояснює російський історик К. Соловйов, – що реальні факти зберігаються у пам'яті не у вигляді якоїсь «об'єктивної даності», а у вигляді суб'єктизованої інтерпретації. Як наслідок, реальні факти обростають видуманими рисами й деталями, а факти свідомості «сприймаються як реальність»<sup>45</sup>.

Таким фактом історичної свідомості була, наприклад, «присяга» Бутурліна 1648 р. І хоча це не був реальний історичний факт, посилення старшин на нього як на реальність для нас дуже вагомим, бо недвозначно засвідчують орієнтації на довірливість, на паритетність взаємин.

По-друге, джерела, що містять обмежену інформацію про події, можуть бути переповнені «ненавмисними свідченнями», придатними для вивчення

---

<sup>44</sup> Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники Российской истории. – М., 1998. – С. 33.

<sup>45</sup> Соловьев К. А. Властители и судьи. Легитимация государственной власти в Древней и Средневековой Руси. IX–I половина XV в. – М., 1999. – С. 22-25.

гуманітарного минулого. Зацитуємо для прикладу уривок з листа наказного гетьмана Я. Лизогуба до лубенчан початку 1670 р.: «...Хай цар московський, король польський, як монархи християнські, будуть собі здорові, а вам з нами між собою для чого різнитися? Тим більше, коли вони монархами будучи, про заспокоєння держав своїх між собою домовляються, належить і нам не розділяючись, але спільно всім про зміцнення своїх вольностей і про заспокоєння своєї вітчизни України дбати»<sup>46</sup>.

Отже, у наведеній цитаті можна виділити шість орієнтацій: на політичну окремішність і політичну суб'єктність; на вольності як їх символ; на сприйняття України як Вітчизни у національному розумінні цього поняття; на спокій як мету політичної діяльності; на монархів як політичних суб'єктів, що пов'язані з інтересами своїх держав, але не України; на консолідованість і соборність.

Цей далеко не найпоширеніший приклад демонструє, що всеохопний опис усіх без виключення орієнтацій, подібний до того, якого вимагає позитивістський підхід у вивченні фактів подієвої історії, тут неможливий. Адже кількість конкретних проявів політичної культури, які наповнюють документи, практично невичерпна.

Тому, наприклад, згадуваний нами Е. Кінан намагається не зв'язувати себе посиленнями на якісь конкретні факти, виходячи, очевидно, з того, що читач-спеціаліст ознайомлений з корпусом джерел, а неспеціаліст має просто вірити авторові. Ми ж намагаємося йти вслід за І. Лисяком-Рудницьким, котрий у своїх узагальненнях прагнув «не виходити поза межі того, що можна перевірити емпірично». Але щоб емпірична перевірка не затягувалася до безконечності, ми мусимо вибирати найхарактерніше, найтипніше.

По-третє, одним з головних методологічних питань у дослідженні нашої теми вважаємо проблему співвідношення загальносуспільного та приватного, окремішного. Оскільки ми схильні розглядати культуру як спосіб соціального життя, що об'єднує всі види людської діяльності й позабіологічно вироблені механізми їх регулювання, забезпечуюючи єдність поділеного суспільства, то для нас проявами політичної культури є те, що працює на зміцнення, а не руйнування суспільства. Зрештою, зазірнемо до будь-якого підручника, словника, енциклопедії, і ми знайдемо там переконливі докази того, що культура – явище соціальне і виконує у суспільстві функцію інтегральну.

Саме такий підхід був характерний для В. Липинського – першого вітчизняного інтерпретатора поняття «політична культура». Визнаючи, що «твором історії єсть однаково як і те, що єднає людей, так і те, що їх роз'єднує», вчений наполягав: коли доводиться вести мову про певний, якісно визначений, «людський колектив», то його слід розглядати як результат «історич-

<sup>46</sup> Акты ЮЗР. – Т. 9. – СПб., 1877. – С. 183.

ного наростання і розвитку... іменно конструктивних, а не деструктивних, іменно організуючих, а не руйнуючих політичних вартостей»<sup>47</sup>.

Звичайно, що такий підхід до розуміння сутності культури може викликати нарікання стосовно тенденційності як у підборі фактів, так і у їх витлумаченні. З цього приводу зазначимо, що будь-якому суспільству притаманні прояви, які суперечать усталеним суспільно значущим політичним нормам і цінностям, працюють як чинники дестабілізації політичного життя, дезінтеграції суспільства. Але це вже окрема тема для досліджень контркультури<sup>48</sup>.

По-четверте, вивчення конкретних політико-культурних орієнтацій та позицій вимагає від дослідника чіткого визначення щодо проблеми правдивості висловлюваного представниками української політичної еліти чи контреліти. Наприклад, наскільки щирими були П. Суховієнко, І. Брюховецький, Ю. Хмельницький за третього гетьманування, полковник Р. Дмитрашко-Райча та інші політичні діячі України-Гетьманщини у своїх політичних оцінках, заявах, закликах, зумовлених тими чи іншими обставинами, розрахованих на вияв тих чи інших суспільно значущих чеснот, якостей, і чи можна, не з'ясувавши цього, залучати їх до аналізу політичної культури.

У контексті спрямованості дослідження вважаємо за допустиме абстрагуватися від питання щирості висловлюваного. Зосередження уваги на ньому лише віддалятиме нас від заявленого предмета наукового пошуку. Суспільствознавці уже давно і твердо визначилися у даному питанні. Зокрема, відомий польський соціолог Є. Вятр з цього приводу каже так: «Позиції не піддаються безпосередньому спостереженню. Те, що ми можемо спостерігати, – це лише певні зовнішні маніфестації, представлені або словесними (вербальними), або іншими (невербальними) проявами позицій. Інакше кажучи, ми робимо висновок про наявність позицій опираючись на те, що люди кажуть (вербальні прояви), або на те, як вони діють (невербальні прояви)»<sup>49</sup>. Наскільки вони були правдиві, дуже вагомо знати, наприклад, біографам конкретного політичного діяча. Але у вивченні політичної культури усього старшинського загалу на передній план виступає потреба проаналізувати ті цінності й норми, до яких апелювали політичні діячі, виявляючи таким чином сутнісні риси політичної культури своєї верстви, хоча й не свої особистісні. З'ясування того, що конкретний політик думав з приводу ним же висловлюваного, відступає тут на другий план.

У даному підході можна опертися на думку М. Блока стосовно творів найманих памфлетистів раннього нового часу, більше зацікавлених у високих

---

<sup>47</sup> Липинський В. Національна аристократія // Консерватизм: Антологія. – К., 1998. – С. 252.

<sup>48</sup> Кінан Е. Традиції московської політичної культури. – С. 89; Хоруженко К. М. Культурологія. Енциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону, 1997. – С. 217.

<sup>49</sup> Вятр Е. Социология политических отношений. – М., 1979. – С. 388.

заробітках, ніж у розвитку використовуваних ідей. «Тим краще для нас, – запевняє історик, – адже ми вивчаємо почуття, що володіли суспільством, а ці професіонали пропаганди, звичайно, з особливим завзяттям вдавалися саме до тих аргументів, на які найбільш жваво реагували читацькі маси»<sup>50</sup>.

По-п'яте, звернувшись до вивчення політичної культури політичної еліти XVII-XVIII ст., ми нашоувхуємося на проблему вибору рівня дослідження. А це може бути як мікро-, так і макрорівень. Тобто, рівень орієнтацій або конкретної людини, або цілого стану.

Через неможливість застосувати різноманітні методи опитування, через неповноту комплексу джерел, історики просто змушені починати свої дослідження з макрорівня. Це нам дозволяють робити й теоретичні узагальнення А. Тойнбі, який наголошує: для того «щоб зрозуміти часткове, ми мусимо перш за все зосередити увагу на цілому». Наші українські дослідники в області соціальної філософії теж стверджують, що кожний соціальний суб'єкт завжди поєднує у собі характеристики обох вказаних рівнів і тому постає «як особа в суспільстві і як суспільство в особі».

Таким чином, сказане гетьманами, полковниками цілком виправдано можна розглядати як маніфестації від імені старшинського загалу. Даний методологічний підхід використовує, наприклад, Р. Арон у праці «Мир і війна між націями»: «Соціологам, а *fortiori* (тим більше. – лат.) історикам завжди було відомо, що монарх, який приймає рішення, керівник держави чи уряду живе в оточенні радників, придворних і міністрів і самостійних рішень не приймає. Одні особи та органи управління надають йому інформацію, інші особи та органи виконують або перекручують його накази. Ще кілька століть тому фаворитки (або фаворити) часто вважалися натхненниками володаря, проте історики не вагаючись, говорили про політику «Франції» чи «Англиї» немовби ці цілості подібні до людей і чинять так, як вони»<sup>51</sup>. Завершуючи дане питання, слід вказати й на те, що всі сучасні соціологічні й політологічні концепції лідерства виходять з тих теоретичних засад, що лідер, з огляду на свої функції, не може не відображати потреб та настроїв тих сил, які його лідером визнали»<sup>52</sup>.

По-шосте. Досліджуючи політичну культуру, необхідно обов'язково брати до уваги й те, що вона має два способи існування: буття та інобуття, тобто існування у якості ідеального або потенційного буття. За умови постійного інкорпоративного тиску з боку еліт країн монархів-протекторів українські старшини далеко не завжди мали можливість виявляти свої політико-культурні орієнтації. Дуже часто їм доводилося свідомо приховувати їх. Наприклад, свого часу П. Полуботок вимагав від старшини, «не

<sup>50</sup> Блок М. Короли-чудотворці. – М., 1998. – С. 478.

<sup>51</sup> Арон Р. Мир і війна між націями. – К., 2000. – С. 10.

<sup>52</sup> Піча В. М., Хома Н. М. Політологія. – К., Львів, 2001. – С. 220-222, 224; Дмитренко С. П. Політична еліта і політичне лідерство // Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К., 1998. – С. 304; Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997. – С. 187.

вихоплюючись поперед свати гаряче», поводитися «політично і обдуманно», відряджаючи їх на переговори з управителями почепського маєтку О. Меншикова для уточнення меж його нових володінь у Гетьманщині. Старшинам доводилося миритися з присутністю в українських містах російських залог та воевод, наданням окремим російським урядовцям маєтків і т. д. І все це незважаючи на тверду позицію щодо утвердження монополю провідного становища у всіх сферах суспільного життя.

Така явна суперечність між буттям та інобуттям політичної культури еліти Гетьманщини може бути співвіднесена лише з перспективними й поточними цілями функціонування політичного організму України-Гетьманщини. Заради кінцевої мети, яка визначалася політико-культурними цінностями, старшини готові були вдаватися до маневрування, свідомого обмеження проявів тих чи інших орієнтацій у поточному політичному житті. У чітко окресленій відвертій формі вони реалізовувалися, як правило, у кризових ситуаціях, тоді, коли пристосовуватися, йти на компроміс не було ніякої змоги, або коли, за умов відкритої боротьби, саме у політико-культурних орієнтаціях, цінностях та нормах представники еліти шукали узаконення своїм політичним акціям.

Якщо ж не враховувати, що крім реального буття політико-культурні орієнтації тривалий час можуть існувати на рівні інобуття – потенційного буття, то тоді немає ніякої змоги пояснити, чому після років і десятиліть мовчанки старшини знову і знову прагнули розширити межі автономії України-Гетьманщини, як це сталося, наприклад, у грудні 1763 р. на старшинському З'їзді, де було піднято питання про укладення договору між гетьманом та монархом згідно практики, яку започаткували Богдан Хмельницький та Олексій Михайлович; про відновлення виборів гетьмана українцями, з наступним підтвердженням монархом результатів вибору, про заснування Трибуналу, Сейму, про виведення з України російських військових, повернення українському народові боргів, відновлення кордонів, митниць, повернення Гетьманщині втрачених територій та ін.

Переконані, що, досліджуючи політичну культуру, слід виходити з тези Ю. Лотмана. «Сутність культури така, – стверджував він, – що минуле в ній, на відміну від природного протікання часу, не «йде у минуле», тобто не зникає. Фіксуючись у пам'яті культури, воно здобуває постійне, хоча і потенційне буття. Пам'ять же культури будується не тільки як сховище текстів, але і як певний механізм породження»<sup>53</sup>. Подібним чином формулює і Є. Вятр: культура – «це минуле, що живе в сьогоденні».

Сприйняття культури як відносно стійкого явища підтверджують і висновки П. М. Саса, зокрема про те, що «ціннісна підоснова козацьких «прав», «свобод» і «вольностей» кінця XVI – першої половини XVII ст. у своїй

---

<sup>53</sup> Лотман Ю. М., Успенский Б. А. Роль дуальных моделей в динамике русской культуры (до конца XVIII века) // Успенский Б. А. Избранные труды. – Т. I: Семиотика истории. Семиотика культуры. – М., 1996. – С. 370.

основі збереглася в політичних орієнтаціях українського козацтва другої половини XVIII ст.».

По-сьоме, визнання того, що виокремлені нами політико-культурні орієнтації далеко не завжди і не обов'язково в повній мірі знаходили свою реалізацію у конкретноісторичній практиці, ні в якому випадку для нас не означає втрати даною темою своєї гносеологічної значущості. Навпаки. Ми погоджуємося з поглядами тих дослідників, котрі вважають, що нереалізовані історичні можливості зовсім безпідставно ігнорувалися і суспільствознавцями, і політиками-практиками, а з ними – й істориками<sup>54</sup>. Адже системне бачення єдиної картини світу передбачає і вимогу враховувати всі сторони буття, а отже й небуття, або інобуття.

Потреба і навіть обов'язок істориків вивчати всі без виключення прояви буття в минулому зумовлюються тим, що в історії діє соціальний суб'єкт. А він, за визначенням сучасних науковців, є свідомим агентом власної діяльності. Це означає, що перш ніж діяти, він моделює у свідомості кілька варіантів власної поведінки, намагаючись передбачити її наслідки, а потім обирає з них один, який і втілює у реальному історичному процесі. Поки що історики практично випускають з поля свого зору вказані особливості учасників суспільного життя і судять про історичного суб'єкта виключно за тим, *лише одним з можливих*, варіантом поведінки, який був обраний і реалізація якого стала історичним фактом. Але чи достатньо цього для характеристики історичного суб'єкта, котрий, перед тим, як діяти, мав перед собою ціле віяло, набір можливостей: реалізованих, нереалізованих (хоча й сприйнятих тоді цілком реальними), врешті, тих, що малися на увазі, але уявлялися нереальними<sup>55</sup>.

Щоб краще зрозуміти, ким були ті чи інші учасники історичних подій, процесів, й дати їм об'єктивну характеристику, ми маємо враховувати не лише реалізовані ними можливості, але й ті, які вони мали на увазі, однак не втілили. Сподіваємося, що в цій справі у пригоді стане й вивчення політико-культурних орієнтацій.

По-восьме, історична розвідка, організована за тематичним принципом, до того ж з використанням знань соціально-гуманітарних наук, для дослідника небезпечна тим, що може спокусити його до конструювання, за

<sup>54</sup> Згадаємо, як В. Б. Антонович, вивівши тезу, що провідною ідеєю українського народу був «принцип вічевий, принцип широкого демократизму і признання рівного політичного права задля кожної одиниці суспільства», разом з тим визнавав, що «українському народові ніколи не довелося цілком і вповні виявити свою провідну ідею; йому доводилося лиш інстинктивно простувати до неї». Але це, як відомо, не перешкодило вченому дивитися на історію України саме з позицій даного принципу і за його допомогою вибудувати соціально-політичну модель функціонування суспільства України-Гетьманщини.

<sup>55</sup> Модестов С. А. Бытие несвершившегося. – М., 2000. – С. 8.



формулюванням І. Лисяка-Рудницького, «апріорних постулатів»<sup>56</sup>. Намагаючись уникнути подібного, ми керуватимемося загальнонауковим принципом єдності історичного та логічного<sup>57</sup>. Тому не обмежуватимемося лише теоретичними висновками, виведеними логічно, і скрізь намагатимемося наявність тих чи інших політико-культурних орієнтацій засвідчувати історичними прикладами. Повністю поділяючи погляди І. Лисяка-Рудницького, дозволю собі вслід за ним повторити: «Я цілком свідомий ризикованості цього почину (вчений мав на увазі спробу охарактеризувати типові риси України як історичної одиниці. – *О. С.*) та небезпек, що криються в дешевих узагальненнях. Тому намагатимуся не виходити поза межі того, що можна перевірити емпірично»<sup>58</sup>.

Усвідомлюючи необхідність емпіричної перевірки, дослідник, разом з тим, не може навести всі без виключення прояви, які б засвідчували наявність тієї чи іншої орієнтації у політико-культурному комплексі політичної еліти України-Гетьманщини, тому що кількість цих проявів практично нескінченна. Тому у нас не існує іншого виходу, як наводити лише окремі з безлічі типологічно подібних проявів, які нам надає джерельна база.

По-дев'яте, досліджуючи політичну культуру, історик мусить мати на увазі діалектичну єдність стабільності й мінливості культури. З одного боку, культура не може бути нестійкою, інакше її не можна називати культурою. З іншого боку, абсолютизувати її стабільність теж неправильно. Культура має свою динаміку, і, досліджуючи конкретні політико-культурні орієнтації, ми намагатимемося враховувати цю динаміку.

Завершуючи розгляд методологічних питань, хочемо заручитися підтримкою тих дослідників, котрі стверджують, що у сфері культури минуле «може бути пізнаним не як сума фактів, а як сума інтерпретацій, що шар за шаром огортають кожну історичну подію»<sup>59</sup>. З огляду на дану тезу сподіваємося, що наша інтерпретація, у співставленні з іншими, сприятиме поглибленню розуміння політичної культури політичної еліти України-Гетьманщини.

Вважаємо за доцільне наголосити, що для проведення планованого дослідження нами обраний тематичний, а не класичний для подієвої історії тематично-хронологічний спосіб організації досліджуваного матеріалу. У виборі даного шляху автор ні в якому разі не претендує виглядати оригінальними. Адже «інституціонально-проблемне осягнення політичної сфери» було нормою для політичної історії, починаючи з другої половини

---

<sup>56</sup> Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. І. – К., 1994. – С. 59.

<sup>57</sup> Степанов В. Я. Філософія. Навчальний посібник. – Вінниця, 1999. – С. 234.

<sup>58</sup> Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. І. – С. 1.

<sup>59</sup> Соловьев К. А. Властители и судьи... – С. 18; Успенский Б. А. Избранные труды. – Т. І. – С. 10-11.

XIX ст.<sup>60</sup> Його активно обстоював й один із засновників школи «Анналів» Л. Февр, який стверджував, зокрема, що «постановка проблеми – це і є початок і кінець кожного історичного дослідження»<sup>61</sup>.

Зумовлений потребою аналізу певної теми чи підтеми деякий відхід від хронологічної послідовності нами не сприймається як ігнорування засад історизму. Перефразуючи відомого лідера структуралізму Р. Барта, можемо сказати: «Тематичний принцип у невеликій мірі віддаляє від історії, проте ще в більшій – приводить до історії назад»<sup>62</sup>. Як засіб систематизації емпіричного матеріалу, він забезпечує краще її розуміння, дозволяє, за формулюванням К. Гельвеція, незнання окремих фактів (через незворотну втрату джерел) компенсувати знанням окремих закономірностей.

---

<sup>60</sup> Горбатенко В. Політична історія як наука // Політична історія України / За ред. В. І. Танцюри. – С. 18.

<sup>61</sup> Февр Л. Бои за историю. – М., 1991. – С. 28.

<sup>62</sup> Див.: Барт Р. Мифологии. – М., 2000. – С. 236.